

Spisy powszechne i statystyka na znaczkach pocztowych świata

Część II

Wrocław, sierpień 2021 r.

Pierwsza część ukazała się w końcu lipca. Część druga się różni – będzie nieco więcej o historii i o celach spisów. Powiemy m.in. o 2 cesarzach inicjujących spisy, a także o spisach realizowanych w XVIII i XIX w.

2a

Spis ludności, o którym słyszało 2,4 mld żyjących obecnie osób

Chodzi oczywiście o spis związany z narodzinami Jezusa. W Ewangelii Według Św. Łukasza czytamy:

1. *I stało się w owe dni, że wyszedł dekret cesarza Augusta, aby spisano cały świat.*
2. *Pierwszy ten spis odbył się, gdy Kwiryniusz był namiestnikiem Syrii.*
3. *Szli więc wszyscy do spisu, każdy do swojego miasta.*
4. *Poszedł też i Józef z Galilei, z miasta Nazaretu, do Judei, do miasta Dawidowego, zwanego Betlejem, dlatego że był z domu i rodu Dawida.*
5. *Aby był spisany wraz z Marią, poślubioną sobie małżonką, która była brzemienna.*
6. *I gdy tam byli, nadszedł czas, aby porodziła.*
7. *I porodziła syna swego pierworodnego, i owinęła go w pieluszki, i położyła go w żłobie, gdyż nie było dla nich miejsca w gospodzie.*

(tłumaczenie tekstu Biblii z greckiego; wydanie Brytyjskiego i Zagranicznego Towarzystwa Biblijnego)

Skąd liczba 2,4 mld osób? Na tyle można w ogólnym przybliżeniu szacować liczbę chrześcijan różnych wyznań na świecie. Nie wszyscy chrześcijanie odbierają świadomie treść tego fragmentu Nowego Testamentu, ale istnieją także przedstawiciele innych religii oraz niewierzący znający te okoliczności.

Dane na temat struktury wyznaniowej społeczeństw zbiera się głównie w trakcie spisów powszechnych. Większość państw realizuje spisy co 10 lat, zwykle w roku kończącym kolejną dekadę, ale często też w latach sąsiednich. Dlatego w terminologii ONZ stosowane jest określenie runda spisowa. Runda 2010 objęła spisy zrealizowane na świecie w latach 2005-2014. Odbyły się one w 183 państwach, z czego w 118 krajach zadano pytanie o przynależność wyznaniową (za *Statistics Division of United Nations*). Inne dane krajowe pochodzą ze sprawozdań statystycznych, baz urzędowych lub oszacowań. W Polsce publikuje się dane dostarczone przez Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC oraz pochodzące z badania „Wyznania religijne w Polsce” (zob. RSRP 2020, s. 193, 198-202). Pytanie o wyznawaną religię jest w kwestionariuszu NSP 2021, było w NSP 2011 w formularzu rozszerzonym, a wcześniej w spisie z 1931 r. Dane państw świata pochodzące z wymienionych źródeł zebrano w *CIA The World Factbook*, co pozwoliło na określenie odsetka chrześcijan w populacji świata na 31,1%. W 2019 r. świat liczył 7,7 mld mieszkańców, a więc przybliżona liczba chrześcijan wynosiła 2,4 mld.

Wśród tysięcy znaczków wydanych na świecie na pamiątkę wydarzeń biblijnych:

- bardzo dużo znaczków poświęcono samym narodzinom Jezusa,
- nie udało się odnaleźć żadnego znaczka dotyczącego bezpośredniego organizatora spisu w Syrii i Judei; Kwiryniusz był jednym z wielu wysoko postawionych urzędników rzymskich, bronił granic imperium w tej wysuniętej prowincji rzymskiej, ale nie miał szczególnych zasług dla cesarstwa,
- istnieje stosunkowo niewielka liczba znaczków z wizerunkiem inicjatora spisu – cesarza Augusta;

3a

Cesarz August – organizator spisu

Rzadziej używa się pełnego imienia Oktawian August. Pierwszy cesarz rzymski żył w latach 63 p.n.e. – 14 n.e., z czego panował jako cesarz od 27 r. p.n.e. do śmierci. Zarządził 3 spisy ludności i był ich bezpośrednim organizatorem jako tzw. cenzor. Występuje w wielu przedstawieniach posągowych, lecz zapewne ukazują one jedynie jego wyidealizowane sylwetki.

(1937) 2000. rocznica urodzin cesarza; część serii składającej się z 10 znaczków.

(1938) Proklamowanie II Imperium Rzymskiego (po zajęciu Abisynii).

(1929) Wysokonakładowe wydanie tzw. serii imperialnej.

(1943) Poczta wojskowa (PM).

lc

(1945) Zmodyfikowane wydanie serii obiegowej. Wyjaśniamy powód zmiany grafiki - wyrazem polityki zrywania z faszystowską, imperialną historią Włoch stało się nieumieszczanie na znaczkach po 1945 r. nie tylko przywódców starożytnego Rzymu (w tym cesarza Augusta), ale również zabytków i dzieł sztuki z okresu antycznego. Różni to pocztę włoską od greckiej, cypryjskiej oraz bułgarskiej i rumuńskiej.

W poprawionych graficznie znaczkach zakryto nadrukiem lub usunięto wiązki liktorskie (przy nominale). Wiązki to pęk różg z włożonym toporem. Były w dawnym Rzymie noszone przez liktorów, których zadaniem była osobista ochrona wysokich urzędników. Potem stały się symbolem faszyzmu, będąc źródłem nazwy tego nurtu politycznego (łac. *fasces*, wł. *fascio* – wiązka, związek).

(1951) Znaczek upamiętniający włoski spis powszechny (9.), a przy okazji spis ludności okresu antycznego. Jest to jedyny znaczek wydany we Włoszech dotyczący spisu ludności (tematem innego znaczka jest spis handlowy i przemysłowy). Znaczek należy do niewielu powojennych wyjątków ukazujących antyczne dzieło sztuki – w tym przypadku płaskorzeźbę ze skrybą (rachmistrzem) zapisującym dane.

W źródłach historycznych zachowały się dane o liczbie mieszkańców Rzymu pochodzące z niektórych spisów odbywających się przed Augustem. Znana jest za to niemal pełna lista par **cenzorów**, których głównym zadaniem było zorganizowanie spisów. Lista sięga 443 r. p.n.e. Tym samym spisy ludności w Rzymie zaczęto przeprowadzać o 150-200 lat później niż w Japonii. Cenzorzy byli powoływani na okres kilku lub kilkunastu lat. Jeden cenzor był patrycjuszem, a drugi zwykle plebejuszem. Urząd nie podlegał reelekcji do czasów Augusta, który sam zdecydował się objąć tę funkcję. Efektem był *de facto* tytułarny jej charakter oraz utrata jej znaczenia. Bezpośrednio po Augustie nie powołano cenzorów, a spisy przeprowadzano mniej regularnie. Do końca I wieku n.e. funkcjonowały tylko 3 pary cenzorów, a przez kolejnych ponad 150 lat nie powierzono tej funkcji nikomu. W latach 251-464 n.e. powołano tylko 3 osoby.

Najważniejszą funkcją cenzorów było organizowanie spisów. Prowadzili wykaz majątków, kontrolowali wydatki na cele publiczne, ustalali listę senatorów. Inną funkcją cenzorów było czuwanie nad zachowaniem i moralnością obywateli (*cura morum*). Uwaga cenzorska (*nota censoria*) przy nazwisku oznaczała dotkliwie publiczne konsekwencje (umniejszenie czci osoby, usunięcie z centurii jeźdźców czy listy senatorów, czasem nawet pozbawienie obywatela praw publicznych). Pod notą musiało podpisać się obu cenzorów. Postępowanie mieszkańców Rzymu podlegało cenzurze w sposób podobny do współczesnego rozumienia działań cenzorskich.

Znamy wyniki spisów ludności przeprowadzonych za panowania cesarza Augusta. Spisywano tylko obywateli rzymskich, którzy stanowili jedynie część populacji imperium:

sc

- 4 063 tys. osób w 28 r. p.n.e. – wtedy August stał jeszcze na czele republiki i jednocześnie był cenzorem, drugim cenzorem był Marek Agrypa,
- 4 233 tys. osób w 8 r. p.n.e. – jedyny przypadek niepowołania drugiego cenzora, był tylko August,
- 4 937 tys. osób w 14 r. n.e. – obok Augusta cenzorem był też Tyberiusz Juliusz Cezar.

Kiedy był spis ludności związany z narodzinami Jezusa i kiedy nastąpił rzeczywisty początek naszej ery?

To poważny problem badawczy podejmowany przez wielu historyków. Przedstawione wyżej informacje wskazują na brak spisu na terenie całego imperium w 1 r. n.e. Papież Benedykt XVI w książce "Jezus z Nazaretu. Dzieciństwo" cytuje Józefa Flawiusza, że spis ludności dokonał się w 6 roku po Chrystusie. Także Kwiryniusz miał prowadzić działalność na obszarze syryjsko-żydowskim dopiero w tym czasie. Te wydarzenia są niepewne; istnieją pewne poszlaki wskazujące na to, że Kwiryniusz z polecenia cesarza działał w Syrii również już około 9 roku p.n.e. (czyli był legatem dwukrotnie). Z drugiej strony przekonujące wydają się przypuszczenia różnych uczonych, według których spis ludności w tamtych okolicznościach przeciągał się i trwał kilka lat. Zwraca się też uwagę, że spisy ludności w niektórych prowincjach rzymskich były realizowane w innych terminach niż wskazane powyżej (np. w Galii w 12 r. p.n.e.).

Obliczeń daty początku wydarzeń z Nowego Testamentu dokonał mnich Dionizy Mniejszy (zm. ok. 550 r.) stojąc przed bardzo trudnym zadaniem. Świat nie posiadał wspólnego kalendarza, a żydowski bazował na miesiącach księżycowych. W efekcie nie zgadza się nie tylko okres, gdy Kwiryniusz był legatem w Syrii, ale także czas panowania Heroda Wielkiego – jego śmierć jest określana obecnie na 4 r. p.n.e. Przypisanie ówczesnego spisu Kwiryniuszowi mogło być pomyłką wynikającą z tego, że wydarzenia z okresu jego urzędowania były bardzo znane (rebelia Żydów związana ze spisem w 6 r. n.e.). Niezależnie od dalszych dociekań badaczy, **spis ludności w Judei towarzyszący narodzinom Jezusa zapewne nie miał miejsca w 1 r. n.e.**

Czy istnieją znaczki uwieczniające spis ludności związany z narodzeniem Jezusa?

Wydano tysiące znaczków, które bezpośrednio wiążą się z miejscem historycznego spisu, czyli Betlejem. Są one łatwo identyfikowalne, gdyż pokazują:

- stajenkę lub grotę, w której nastąpiły narodziny,
- zjawienie się w stajence pasterzy i ich pokłon – ewangelista Łukasz poświęcił im kilkanaście wersów,
- przybycie Mędrców ze Wschodu wiedzionych przez gwiazdę; w tradycji polskiej są nazywani Trzema Królami, w wielu krajach określa się ich jako Magów – to główna część opisu u ewangelisty Mateusza.

Większość tych znaczków przedstawia dzieła sztuki, zwłaszcza arcydzieła malarstwa światowego. Natomiast nie udało się znaleźć znaczka pokazującego bezpośrednio spis ludności w Betlejem. Istnieje jednak znaczek przedstawiający niewielki wycinek obrazu pędzla Pietera Bruegla Starszego (1525-1569, do pewnego czasu sygnował swoje płótna jako Brueghel).

(1969) Pieter Bruegel Starszy,
„Spis ludności w Betlejem”,
Muzeum Sztuk Pięknych Bruksela

Warto jednak przedstawić całość obrazu, bo wycinek nie oddaje jego treści.

1d

Betlejem jest tu ukazane metaforycznie. W zimowych realiach typowej wioski flamandzkiej zjawia się na osiołku brzemienna Maria, a przed nią idzie Józef. Nikt nie zwraca na nich uwagi. Wieniec zawsze wskazywał gospodę, która tu służy także jako punkt spisu ludności. Mieszkańcy wsi i okolic gromadzą się jednak nie tylko dla dokonania spisu, ale także zapłaty podatku. Ludzie w oknie odbierają monety i odnotowują to w księgach. Oba te elementy były w dawnych wiekach ze sobą ściśle powiązane. Typową praktyką było wynajmowanie pomieszczenia na biuro poborcy podatkowego, a zawieszona tablica z habsburskim dwugłowym orłem ukazuje w którym imieniu podatki były zbierane.

To jedyne znane arcydzieło malarstwa światowego uwieczniające nie tylko spis w Betlejem, ale jakikolwiek spis ludności. Trudno uznać za arcydzieła 3 inne obrazy poświęcone tematyce spisowej, które udało się znaleźć po przeszukaniu obszernych baz światowego malarstwa. Oznacza to, że spisy ludności są tematem rzadkim, gdyż trudno liczyć na nabywców takich dzieł. Autorami tych 3 obrazów byli:

- Marin Isidoro Gares (1863-1926, mało znany malarz hiszpański) – „Spis ludności” (rachmistrz w domu zwykłej wiejskiej rodziny z końca XIX w.),
- Charles Landseer (1799-1879, malarz angielski) – „Spis z 8 kwietnia 1861 r.” (rachmistrz u rodziny klasy średniej),
- Pieter Brueghel Młodszy (syn Pietera Bruegla Starszego) – „Spis ludności w Betlejem”.

Obraz syna jest kopią obrazu ojca. Naśladowcami i kopistami (lecz nie uczniami) Bruegla Starszego byli dwaj synowie (w tym Pieter Brueghel Młodszy – stosował inną pisownię nazwiska niż ojciec), dwaj wnukowie oraz prawnuk.

1c

Także na innych obrazach Pieter Bruegel Starszy nie krył się z krytyką ucisku politycznego i ekonomicznego dokonywanego w Niderlandach przez ówczesne rządy hiszpańskie. Ocenia się, że podatki pobierane z Niderlandów finansowały połowę wydatków imperium hiszpańsko-habsburskiego w czasach rządów cesarza Karola V. Już po śmierci Bruegla wrzenie społeczne doprowadziło do powstania chłopskiego na północy kraju, kilkunastu buntów miejskich, a następnie secesji dzisiejszej Holandii.

3a

Cesarz Karol V Habsburg – inicjator spisu ludności

Bruegel zapewne malował przebieg spisu ludności nie odbiegający od rzeczywistości, gdyż uczestniczył w spisie przeprowadzonym z inicjatywy cesarza Karola V. W XVI w. spisy ludności nie były praktyką powszechną, dlatego poświęcimy temu władcy więcej miejsca.

(1955) Wystawa Karol V i jego czasy w Gandawie, miejscu jego narodzin, 2 F – portret wykonany przez Tycjana.

1c

Karol Habsburg urodził się w 1500 r. w Gandawie we Flandrii i mieszkał tam przez 17 lat. W odróżnieniu od Bruegla nie był jednak Flamandem, gdyż jego ojcem był Niemiec Filip I Habsburg, a matką Hiszpanka królowa Joanna Szalona (Araońska). Posługiwał się językami z południa Niderlandów (francuski i flamandzki), znał włoski oraz języki rodziców. Gdy miał 15 lat zakończyła się regencja ciotki nad Niderlandami i Karol objął bezpośrednie rządy w kraju. Rok później (1516) objął tron hiszpański jako król Karol I, pieczętując ponownie zjednoczenie Hiszpanii.

(1958) Król Karol I – 400. rocznica śmierci.
Sportretowany przez Tycjana (nomyały: - 50 c., 1,80 p., 80 c., i 3 p.). Autorem portretu młodego cesarza był Barend van Orley (nomyały 15c. i 1 p.).

W 1519 r., po śmierci dziadka cesarza Maksymiliana I, jako Karol V objął tron Świętego Cesarstwa Rzymskiego (opóźniona koronacja w 1530 r. była ostatnią dokonaną przez papieża), którym rządził do 1556 r. Tytułował się jako cesarz rzymski po wieki August, a następnie wymienianych było 75 królestw i księstw w Europie. W ten sposób nastąpiła zbieżność tytułarna z cesarzem Oktawianem Augustem oraz zbieżność realna – byli to cesarze, którzy zarządzili spisy ludności na podobnie dużym obszarze Europy, co potem się już nie powtórzyło.

(2019) Luksemburg – bloczek z okazji 500 lat objęcia przez Karola V tronu Cesarstwa Rzymsko-Niemieckiego. Na dole znajdują się flagi innych państw upamiętniających tę rocznicę znaczkami. W tle widzimy mapę z częścią imperium, Habsburgów, w tym **Śląskiem** oraz **Wrocławiem**. Takie emisje mogą służyć budowaniu zbioru tematycznego o nazwie Polonica.

W tytułarnym wykazie 75 królestw oraz księstw podległych cesarzowi były m.in.: Niemcy, Włochy, Hiszpania, Luksemburg, Holandia, Austria, Węgry, Chorwacja, Burgundia, Alzacja, Lotaryngia, Ateny, Trypolis, Gibraltar. Miał też tytuł króla Zachodnich i Wschodnich Indii oraz innych wysp i ładu stałego Morza Oceanicznego. W okresie podbojów kolonialnych Hiszpanii (działali wtedy Cortés oraz Pizarro) imperium Karola V rozciągało się od Kalifornii po Chile oraz Filipiny. Stąd Karolowi przypisuje się stwierdzenie, że nad jego imperium słońce nigdy nie zachodzi. Oczywiście na terenach pozaeuropejskich spis ludności nie był przeprowadzany.

W tym miejscu nasuwa się dygresja o **związkach Karola V ze Śląskiem**. Było to jedno z bardzo wielu księstw w rozległym imperium. Ta rozległość spowodowała, że władzę nad wschodem cesarstwa, w tym Austrią oraz Niemcami delegował od 1522 r. na swojego młodszego brata – Ferdynanda. Od tego czasu istniał podział na

Habsburgów hiszpańskich i austriackich. Po bitwie z Turkami pod Mohaczem w 1526 r. Ferdynand Habsburg został królem Czech i Węgier oraz umocnił protektorat nad Księstwem Śląskim. Istniał jednak nadal pewien seniorat Karola nad wschodem cesarstwa, czego jednym z wielu przejawów jest sprawa **herbu Wrocławia**.

W centrum herbu znajduje się odcięta głowa Jana Chrzciciela, a na 4 pozostałych polach: lew czeski (symbol przynależności do korony czeskiej), czarny Orzeł Śląski, litera W od łac. nazwy *Wratislavia* oraz popiersie Jana Ewangelisty. Dyplom herbowy wystawiła miastu w 1530 r. kancelaria króla czesko-węgierskiego Ferdynanda I. Pół roku później przywilej herbowy potwierdził cesarz Karol V dając komentarz o zawartości herbu. Herb ten obowiązuje od 1530 r. do dziś, z dwiema przerwami przypadającymi na lata 1938-1945 oraz 1948-1990.

6

(1970) Herb Wrocławia obowiązujący od 1948 r. do połowy 1990 r. Dwupolowa tarcza z orłem polskim oraz śląskim.

(2000) Bloczek z okazji 1000-lecia Wrocławia na kopercie FDC. Pięciopolowy herb jest stosunkowo mały na tle tarczy herbowej. Na kasowniku (stemplu) widnieje herb śląski (bez krzyża na przepasce, który jest w herbie miasta).

(1997) Watykan, 4-znaczkowa seria poświęcona 46. Kongresowi Eucharystycznemu we Wrocławiu. Zarówno na znaczku za 650 L, jak i na rysunku koperty FDC herb Wrocławia jest bardzo dobrze widoczny.

2a

Spisy ludności w dawnych czasach a współczesne spisy powszechne

Zarówno w czasach starożytnych, jak i w średniowieczu oraz na początku nowożytności **spisy ludności** służyły 3 głównym celom:

- podatkowym,
- militarnym,
- religijnym.

Ten ostatni aspekt dotyczył tylko części spisów ludności, a jego zasadnicza funkcja polegała na określeniu liczby wyznawców religii państwowej, cieszących się prawami publicznymi, oraz mniejszości religijnych nie mających dostępu do pełni praw czy posiad. Miał więc w istocie charakter wykluczający w czasach rzymskich oraz później, np. katolików w Anglii i krajach skandynawskich oraz niekatolików w Hiszpanii.

Już w starożytnych Chinach ważnym celem spisu było określenie liczby osób zdolnych do noszenia broni. Także w Europie w czasach antycznych i w średniowieczu przeprowadzane spisy ludności miały dostarczyć danych na temat możliwości pozyskania mężczyzn mających predyspozycje do pełnienia służby wojskowej.

Najważniejszym celem spisów było zwiększenie wielkości **wpływów podatkowych**. W średniowieczu zwyczajowo podstawą utrzymania dworu monarszego oraz administracji państwowej były rozległe majątki królewskie, a także wpływy z udzielanych przywilejów oraz pobieranych ceł, jednak często to nie wystarczało. Należy podkreślić, że spisy ludności były wtedy rzadko organizowane, gdyż wiedzę o ewentualnych podatnikach posiadano z innych źródeł, zwłaszcza na terenie niewielkich księstw. Stąd wynika duże znaczenie spisu zorganizowanego przez Karola V.

Przed XIX w. nie stosowano podatków dochodowych (nie określano dochodów mieszkańców), a przed XX w. powszechnego podatku od obrotu, czy jego współczesnego następcy – podatku od wartości dodanej. Pobierano przede wszystkim znacznie prostsze w konstrukcji daniny, zwłaszcza podatek pogłówny od każdego mieszkańca (w Anglii od XIV w.) lub/i podatek od majątku (bliski podatkowi katastralnemu obowiązującemu w niektórych krajach). W średniowieczu upowszechniły się inne, łatwe do określenia podatki: poradne (od liczby radeł użytkowanych w gospodarstwie rolnym), powołowe i podymne (do zapłaty obligowano właściciela budynku mającego komin).

W starożytnym Egipcie opodatkowani byli rolnicy, rzemieślnicy i kupcy. Podstawą opodatkowania rolników była liczba bydła, wielkość pól, a wysokość podatku uwzględniała poziom wody w Nilu. W czasach republiki w Rzymie podatek pogłówny (*tributum capitis*) płacili mężczyźni w wieku 14-65 lat i kobiety w wieku 12-65 lat. W okresie cesarstwa stawkę podatku majątkowego określono na 1% szacowanej wartości przede wszystkim pól uprawnych.

Informacji o tym dostarczał spis ludności. Przykładowo, jeden z zapisków znalezionych w 1960 r. na Pustyni Judzkiej mówił, że niejaka *Babatha przybyła 2 grudnia 127 r. n.e. do Rabbath-Moab, na spis podatkowy prowincji Arabia Petraea prowadzonej przez namiestnika Florentinusa. Złożyła ona deklarację o posiadaniu gajów palmowych w Maoza koło Zoara. Towarzyszył jej mąż Juda, syn Eleazara, który był obecny przy niej jako świadek*. Zapewne analogicznie wyglądał spis przeprowadzony w Betlejem. Nie dziwi więc, że niektórym spisom towarzyszył opór mieszkańców i rebelie. Tak było w dawnym Egipcie oraz Rzymie. Historycy wymieniają m.in. zamieszki w Judei w czasie spisu organizowanego tam przez Kwiryniusza (czyli słowa Jezusa *oddajcie cesarzowi, co cesarskie* nie miały powszechnej akceptacji), a także rebelie towarzyszące o kilka lat późniejszym spisom prowincjonalnym w Cylicji (pogranicze obecnej Turcji i Syrii), Panonii i Galii (obecne Węgry i Francja).

Wspomnieliśmy uprzednio o podobnym podłożu buntów w Niderlandach. Jako ciekawostkę można przytoczyć brzmienie jednego z zachodnioeuropejskich edyktów podatkowych: *pozwalamy wójtowi i ławnikom w razie potrzeby użyć przy poborze przymusu, tj. wyłamywać drzwi, rozbijać skrzynie, okna i zamki, imać ludzi na targu, po ulicach i domach*. Ci władcy, którzy nie potrafili sprawnie pobierać podatków prowadzili do upadku swoich królestw i księstw. Historycy w tym upatrują głównej przyczyny powolnego upadku Księstwa Pomorskiego w I połowie XVII w. oraz jego podziału między Szwecję i Brandenburgię. Nie zmieniało to społecznego odbioru ówczesnych spisów. Podejrzenia, że konsekwencją spisu ludności będą dodatkowe obciążenia podatkowe były silne jeszcze przy pierwszym spisie w odrodzonej Polsce w 1921 r.

Współcześnie podstawą określania podatków nie są spisy ludności i dlatego **cel spisów powszechnych** od końca okresu nowożytności (od połowy XVIII wieku) jest już odmienny. Jest nim dostarczenie danych o:

- liczbie ludności i jej strukturach (demograficznych i społecznych),
- liczbie rodzin i gospodarstw domowych oraz ich strukturach (np. według wielkości gospodarstwa, osób tworzących gospodarstwo).

Dane te służą z jednej strony celom analitycznym, a z drugiej – praktycznym, umożliwiając prowadzenie przez władze państwowe skutecznych działań publicznych, a obecnie głównie polityki społecznej i ekonomicznej. Dotyczy to wszystkich państw przeprowadzających spisy powszechne. Spisy umożliwiają uzyskanie unikatowych informacji (niemożliwych do uzyskania z dużą precyzją z innych źródeł), np. o strukturze religijnej, strukturze etnicznej i językowej, czasem też rasowej, o bezdomnych itp.

W wielu publikacjach możemy znaleźć informację, że pierwszy spis powszechny wyznaczający nowe standardy został przeprowadzony **w Szwecji w 1749 r.** Czytamy też, że w USA spis zorganizowano w 1790 r. Niestety poczty tych państw nie upamiętniły znaczkami pocztowymi ani tych historycznych wydarzeń, ani żadnego późniejszego spisu.

Czego natomiast nie dowiemy się z większości opracowań o historii spisów, ale za to poznamy ze znaczków? Na przykład tego, że prawdopodobnie drugi nowoczesny spis powszechny (1769) został przeprowadzony u sąsiada Szwecji – w Norwegii.

(1969) Norwegia, 200 lat od pierwszego spisu powszechnego.

Strona graficzna znaczków jest typowa dla projektów sprzed pół wieku zawierając liczne ikonki osób oraz abstrakcyjne prostokąty.

Poczta Polska nie poświęciła żadnego znaczka dla uczczenia spisu ludności z 1789 r. Decyzja o spisie zapadła podczas obrad Sejmu Czteroletniego, a jej promotorem był hrabia Fryderyk Józef Moszyński. Dzięki niemu można zaliczyć Polskę do państw – prekursorów nowoczesnej statystyki.

34

(1988) 200-lecie Sejmu Czteroletniego. Uchwalił on 9 marca 1789 r. (9 marca – Dzień Statystyki Polskiej) przeprowadzenie w tym samym roku pierwszego na ziemiach polskich spisu ludności oraz obowiązku stałej rejestracji ruchu ludności od początku 1790 r. „Lustracja dymów i podanie ludności” bazowała na formularzu „Tabella ludności spisu 1789 r.”. Spis nie objął szlachty i duchowieństwa, nie miał więc charakteru powszechnego. Z jednej strony był nieimienny, a z drugiej był podobny do dawnych spisów ludności, służąc uchwale sejmowej w sprawie podatku przeznaczanego na 100-tysięczną armię.

W latach 1808 i 1810 przeprowadzono na terenie Księstwa Warszawskiego 2 powszechne spisy ludności. Osobne formularze dotyczyły ludności miejskiej i wiejskiej. Badano stan i strukturę demograficzną ludności, wyznanie, sytuację zawodową i liczbę domów. Dla opracowania wyników spisu utworzono w Warszawie Biuro Statystyczne.

Po ostatecznym dokonaniu się rozbiorów spisy były prowadzone przez 3 zaborców w bardzo różny sposób. Pierwszy uważany za wiarygodny spis powszechny w Prusach zrealizowano w 1840 r., natomiast w zaborze austriackim w 1869 r. W XIX w. nie były znane wyniki spisu w zaborze rosyjskim. Rosja zdołała przeprowadzić pierwszy spis powszechny dopiero w 1897 r., a jego wyniki – tylko częściowe – opublikowano w 1910 r. Na tym tle za duże osiągnięcie należy uznać zorganizowanie przez Polskę spisu powszechnego w 1921 r. – tuż po odzyskaniu wolności, w warunkach nie ustalonych w pełni granic państwowych.

W krajach Europy Zachodniej, zwłaszcza w Anglii, Hiszpanii i Francji, spisy powszechne odbywały się w XIX w. z dużą częstotliwością. W koloniach i terytoriach zamorskich rzadziej, ale w II połowie XIX w. zrealizowano tam pierwsze spisy. Właśnie ze znaczków możemy się dowiedzieć, że pierwszy spis ludności w Imperium Brytyjskim – zwłaszcza w obu jego perłach (Indiach i Kanadzie) – odbył się w 1871 r. (jeszcze dekadę wcześniej był ograniczony do Wysp Brytyjskich). Kontrastuje to z pewnym opóźnieniem takich działań w Rosji.

(1971) 100 lat od pierwszych spisów powszechnych w Indiach i Kanadzie. Projektanci ciekawie przedstawili liczby 100, w tym koła na znaczku kanadyjskim oraz 1 za pomocą perforowanej taśmy komputerowej.

Oba znaczki są dwujęzyczne, ze względu na obowiązujące 2 języki urzędowe. Warto w tym miejscu zauważyć powszechność stosowania podobnych określeń w różnych językach, co ułatwia odszukiwanie znaczków wydanych z okazji spisów ludności. Wracamy w tym miejscu ponownie do spuścizny starożytnego Rzymu. Granice imperium oznaczają jednocześnie granice występowania określeń z tym samym łacińskim rdzeniem:

- łacina – census,
- angielski – census,
- hiszpański – censo,
- portugalski – censo, recenseamento,
- włoski – censimento,
- maltański – censiment,
- francuski – recensement
- rumuński – recensământ.

6

Podobnie jest w kilku językach regionalnych basenu śródziemnomorskiego, takich jak:

- korsykański- censu,
- kataloński – cens,
- galicyjski – censo,
- baskijski – zentsua.

Analogiczna etymologia dotyczy także:

- esperanto – censo,
- jidisz – tsenzus.

oraz niewielkiej grupy języków, w których utrwały się wpływy kolonialne, głównie na terenach wyspiarskich Azji Południowo-Wschodniej:

- filipiński – censu, cebuański – census (Cebu – wyspa filipińska),
- indonezyjski – sensus, jawajski – sènsus, sundajski – sénsus (W. Sundajskie i Jawa należą do Indonezji),
- suahili – sensa (język używany w środkowej i wschodniej Afryce),
- kreolski (Haiti) – resansman.

W wielu innych krajach występują 2 języki urzędowe, w tym jeden z okresu kolonialnego (zwykle angielski lub francuski), co dodatkowo zwiększa zasięg terytorialny określeń bazujących na łacinie.

Powyższa lista sporządzona z dużą szczegółowością pokazuje, że w kilkudziesięciu krajach świata możemy spodziewać się podobnie zapisywanych określeń oznaczających spis powszechny. Ich zasięg obejmuje niemal w całości obie Ameryki (wyjątkiem są niewielkie państwa – dawne kolonie holenderskie), Australię i Oceanię, kilka państw Azji Południowo-Wschodniej oraz Afryki, a także 13 państw europejskich. Zasięg terytorialny w Europie pokrywa się z granicami Rzymu. Źródłosłów *census* nie przeszedł do greki, ale przede wszystkim do języków z obszaru, którego imperium nie zdołało sobie podporządkować (reszta wysp brytyjskich poza Anglią, terytoria germańskie i skandynawskie oraz Europa Wschodnia), a także do języków ludów, które napłynęły na tereny dawnego imperium już po upadku Rzymu (Słowianie, Węgrzy, Turcy).

Kilka pokazanych uprzednio znaczków ilustrowało dwujęzyczność niektórych państw – po 2 języki urzędowe mają m.in. Belgia, Kanada i Indie. Aż 4 języki obowiązują w różnych kantonach Szwajcarii, dominuje niemiecki (ok. 2/3 ludności) oraz francuski, a język włoski jest używany głównie w kantonie Ticino. Językiem retoromańskim (romansz) posługuje się zaledwie 44 tys. mieszkańców kantonu Gryzonja, ale mimo niewielkiej liczby użytkowników został on uznany w 1938 r. za 4. państwowy język Szwajcarii. Pomimo nazwy języka nawiązującej do Rzymu, zwrot spis ludności nie ma tu łacińskiego rdzenia (*dumbraziun*), co widać na znaczkach z 1990 r. i 2000 r. Znaczek z 1970 r. był trzyjęzyczny. Poniżej komplet 3 emisji szwajcarskich o spisach ludności.

Znaczki są oszczędne od strony graficznej. Pojawia się ołówek do wypełniania kwestionariusza i układanka puzzle z ikonkami osób. Znaczek z 2000 r. eksponuje wyłącznie napisy i datę (na tle ledwie widocznej mapy Szwajcarii), ma przypomnieć mieszkańcom o konieczności poddania się spisowi.

KONIEC CZĘŚCI DRUGIEJ

Zapraszamy we wrześniu do lektury części trzeciej. Przedstawione zostaną m.in.:

- pozostałe znaczki poświęcone najnowszym spisom powszechnym,
- emisje Poczty Polskiej,
- znaczki upamiętniające spisy branżowe,
- wydania z osobami zasłużonymi dla statystyki,
- rozwiązania instytucjonalne, w tym urzędy statystyczne i inicjatywy międzynarodowe,
- wykresy statystyczne na znaczkach.

MATERIAŁ PROMUJĄCY NSP 2021

Urząd Statystyczny we Wrocławiu: p.o. Dyrektora Halina Woźniak; email: sekretariatuswro@stat.gov.pl
Dolnośląski Ośrodek Badań Regionalnych: kierownik Agnieszka Ilczuk; e-mail: A.ilczuk@stat.gov.pl
Opracowanie merytoryczne: Leszek Cybulski; e-mail: L.Cybulski@stat.gov.pl
Wszystkie fotografie (skany) znaczków dotyczą walorów filatelistycznych ze zbiorów autora.